

ԱՆԱԾԻՏ

ՀԱՆՐԱՊԵՏ ԲՄՍԵԱՅ

ԱԶԳՅՑԻՆ, ԴՐՎԱՆ, ԴԵԼԱԲՈՐԵՍԱԿԱՆ

Զ. ՏԵՐԻ

1904 ԱՊՐԷԼ-ՄԱՅԻՍ

ԳԻՒ 4-5

ԴՐԻԳՈՐ ԿՈՆՏԱՆԻՆ (1881-1904)

ԴԵՄՔԵՐ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԻՒԼՊԵՆԿ

Ապրիլ 19ի օրը հողին յանձնեցինք Գրիգոր Կիւլպենկը, եւ իր ջառներեք տարիներուն սիրուն ու թարմ փունջին հետ՝ թաղեցինք փայլուն ապագայի մը ապահով յոյսերուն անդին գրասանգը :

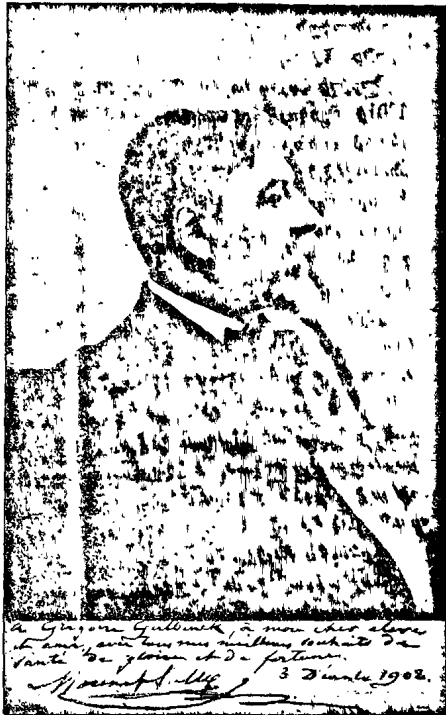
Այդ անհունապէս տարածած մահը, որ խեղճ Գրիգորին արնակիցներուն ու մտերիմներուն համար անմխիթարելի կսկիծ մ'եղաւ, իբր ծանր կորուստ մը պիտի սրբացուի նաեւ ամբողջ հայ ազգէն : Գրիգոր Կիւլպենկ սոսմանունով էր Քոմէտի-Յարանսէլլին մէջ տեղ մ'ուսննայու :

Գրիգոր Կիւլպենկ, որու անունը ծանօթ է Անահիտայի ընթերցողներուն, փարիզ եկաւ 1900ի սկիզբները, իր պարիթոնի գեղեցիկ ձայնը մարդելու եւ երգչական ասպարէզին պատրաստուելու համար : Բայց քանի մը ամիս երգեցողութեան դասեր անելէ յետոյ Վիստէն տան մէջ ուր Քոմէտիվաթուարի ուսուցիչներ կ'ուսուցանեն երգ եւ արտասանութիւն, Կիւլպենկ զպագ օր իր կոչումը գերասանութիւնն էր աւելի քան երգչութիւնը, եւ նոյն Վիստէն տան մէջ սկսաւ հետեւել Քոմէտի Յարանսէլլի ծանօթ գերասան Փիէր Լոմբի դասերուն : Այդ միջոցին էր որ զինքը ճանչցայ, իր սեւ առատ գանգրադեղ մազերով չըմնապուած ուժեղ ու գրաւիչ ղէմքը՝ զոր լայն խոր, սեւաշուքերը սուր ու միանգամայն անուշ նայուածքով մը կը լուսաւորէին, եւ որուն կորովը կը շնչառուէր իր թեթեւօրէն արծառնայն ու գեղազեկ քթէն ու շնորհը՝ իր ընդունին նրբակոր ու երիտասարդ աղեղէն, կը կազմէին հզօր ու նապուկ դիմակ մը՝ ողբերգական մեծ գեղերուն համար շինուած : Իր թաւ, հոսուն, թաւշնի ձայնը, յստակ ու որոշ սոսգանութիւնը՝ զոր երեւան կը բերէր առջի օրէն, կը բազմա-

պատկէին իր ապագայ գերասանական յաջողութիւններուն հաւանականութիւնները : Անկեղծ ու բուռն սէր մ'ուներ բանաստեղծութեան համար եւ նուրբ, ընդգոյան ըմբռնողութիւն մը, որ հակառակ իր սահմանափակ զարգացմանը, իրեն թոյլ կուտար լըջօրէն թափանցել ոգւոյն այն գործերուն զոր կ'ուզէր թարգմանել, եւ սաստիկ աշխատասէր էր : Կտոր մը արտասանելէ առաջ, անոր բոլոր բառերը մանրամասնօրէն կ'ուսուցնաիւրէր, ընդհանուր իմաստը կը ջանար վերլուծել, հեղինակին վրայ որոշ ծանօթութիւններ կ'ուզէր ունենալ, յօժարակամ կը հետեւէր խորհուրդներուն ու թեղադրութիւններուն զոր կ'ընդունէր իւր վարպետներէն կամ իրազեկ բարեկամներէն : Իր ճկունութիւնը մեծ էր : Փարիզ եկած ասան Ֆրանսերէն շատ քիչ գիտէր, բայց գալէն 8-9 ամիս յետոյ՝ շատ զերբութեամբ կը խօսէր ֆրանսերէն, եւ եթէ խօսակցած միջոցին՝ դեռ օտարականի շնչաւը պահած էր քիչ մը, արտասանած միջոցին կը յաջողէր արզէն ֆրանսական շնչաւր գրեթէ անթիւրի մաքրութեամբ իւրացնել, ու ոչ միայն շնչաւր այլ եւ արտասանութեան այն լայն ու երկնցիկ ձեւը՝ որ յատուկ է Քոմէտի-Յարանսէլլի գերասաններուն, եւ ընդհանրապէս ֆրանսական զպրոցին :

Որ մը զինքը տարի ներկայացուցի Մուսկ-Սիւլլիին : Գրիգոր անոր առջեւ արտասանեց Պէշիկթաշլեանի Վիշար կուսինի ֆրանսերէն թարգմանութիւնը, եւ իր արտասանութեան մէջ ցոյց առաւ ա՛յնքան խորին բռնողութիւն փերթուածին՝ ոգւոյն, ա՛յնքան կրակոտ եւ լայն շունչ մը՝ արտաբերութեանը մէջ : Երբ փարպեաւ, զարմացած ու գլալաւ, նստած տեղէն վեր ցատեց, երկու ձեռքերուն մէջ առաւ երիտասարդ բարեկամին զլուրիք եւ չանի մը անցած համբուրեց զայն ճակնէն : Այն ասան, խնդրեցի որ հանէր երբեմն իր խորհուրդները շնորհել Գրիգորին, օգնել իրեն՝ այդ արուեստին մէջ կատարելագործուելու : Մուսկ-Սիւլլի հաւանե-

ցաւ ամենամեծ յօժարութեամբ աշակցիլ Գրիգորին զարգացմանը, և առի մեծ յաջողութիւն մըն էր մեր հայրենակցին համար, որովհետեւ Մուշէ-Սիւլլի մինչեւ այդ վայրկեանը երբեք ուէ անձի զաստալու նեղութիւնը յանձն չէր առած։ Համակրութիւնը զոր այդ առաջին տեսութեան մէջ զգացած էր վարպետը, հետզհետէ անհեցաւ, Մուշէ-Սիւլլի թոյլ կուտար որ Գրիգոր շարաթը քանի մ'անգամ երթար իր մօտ, ու իւրաքանչիւր անգամ ժամեր կը զոնէր ֆրանսերէն ոտանաւորներու արտասանութեան, Ռասինի, Սոփոկլի կամ Շէքսպիրի գործերու ըմբռնողութեան մէջ իր սիրական աշակերտը մարգելաւ։ Ճարի մը յետոյ, որ մը որ շնորհակալութիւն կը յայտնէ իրեն իր այդ ազնիւ անձնութեան համար, «Ասելի ինձի կ'իյնայ, ըսաւ. վեհանձնաբար շնորհակալ ըլլալ ձեզի» որ այդքան տաղանգաւոր եւ այդքան համակրելի անձ

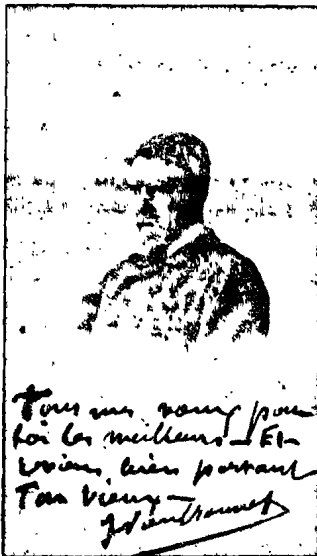
ՄՈՒՆԷ-ՍԻՒԼԼԻ

մը ճանչցուցիք ինձի, և իր համակրութեանը մէջ՝ հայրական խանդաղատանք մը սկսած էր մօտել։

Այդ միեւնոյն համակրութիւնը կը զգար Գրիգորին համար ֆու Մուշէն ալ, Մուշէ-Սիւլլիին եղբայրը, որ զայն կը սիրէր իբր երիտասարդ ընկեր մը, միշտ կը զրազէր անոր զարգացմամբն ու մեծ յոյսեր զբաժնէր վրայ։

1902ի յունուարին, Գրիգոր ներկայացաւ Բոնափաթուարի քննութեան, Լըբոնթար Լիլի Les Eringestէն տնտարան մը արտասանեց, և բնդունուեցաւ իբր աշակերտ Բոնսերփաթուարի՝ ֆու Մուշէի զասին մէջ։

Գիշ յետոյ Մուշէ-Սիւլլի, Ֆրանսայի գաւառական քաղաքները ներկայացունմեր տալու երթալով, Գրիգորը հետը տարաւ ու փոքր զերեք յանձնեց անոր իր խաղաղած խաղերուն մէջ։

ՓՈԼ ՄՈՒՆԷ

Երկու երեք անգամ Գրիգոր մասնակցեցաւ ֆրանսական բարեգործական ցերեկոյթներու, որոնց մէջ արտասանեց լեզուածներ :

Փարիզի Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան 1901ի երեկոյթին արտասանեց Պէյիկթաշ-լեանի «Քննարկութիւն»ին ֆրանսերէն թարգմանութիւնը : 1902ի հայկական երեկոյթին, որ արուեստ Սալ-տէ-զ-Ակրիքիւթէօրի մէջ, արտասանեց այդ նոյն լեզուածն ու Շահազիզեանէն ու Դուքեանէն բանաստեղծութիւններ՝ ֆրանսերէն թարգմանուած :

Նոյն տարին, հրաւիրուեցաւ մասնակցել Յիսուսի վերջին շաբաթը ներկայացնող խաղի մը որ կը արուէր «Նուվօ Թէատր»ի մէջ :

Այդ ներկայացման միջոցին էր որ պաշտառած էր եւ սատակ հարբութիւմ մը բռնուած, կարեւորութիւն չստանալով հարբութիւն, ոչինչ ընելով ինքզինքը դարմանելու համար, շարունակած էր դեռ 15 օրուան չափ իր գերը կատարել, հոտայեցի զօրականի դեր մը որ կը պահանջէր իրմէ կէս մէջքէն վեր պարզ «մայիտ» մը միայն ունենալ :

Հարբուիւր քիչ ետքը փոխուեցաւ ծիւրախտի սկզբնաւորութեան, եւ այդ ախար — որ մինչ խլեց Պէյիկթաշլեանը, Դուքեանը, Աղամեանը, Տիգրան Ներկաթը — վերջ է վերջոյ զինք ալ քայքայեց ու չքացուց :

1902ի աշնան վերջերս Գրիգոր ձգեց Փարիզը՝ բժշկներուն ստիպմամբ, ու զնաց ամբողջ ձմեռը եւ գարունը Եգիպտոս անցրելու : Իր ֆրանսացի ու հայ բարեկամները յուզմունքով զինքը ճամբայ դրին՝ քաջատող վերադարձ մտղթելով եւ յուսալով : Մունէ-Սիւլիի եւ Փոլ Մունէ իրեն նուիրած էին այդ միջոցին իրենց լուսանկարները (զոր կը հրատարակենք մեր այս թիւին մէջ), եւ որուն վրայ առաջինը դրած էր՝ «Գրիգոր կիւլպէնկին, իմ սիրելի աշակերտին ու բարեկամին, բոլոր սրտով մաղթելով առողջութիւն, փառք ու բարեբաժանութիւն, 3 դեկտ. 1903, Մոնթէ-Սիւլի» : Եւ միւսը՝ «Լուսազօյն մաղթանքներս քեզի

համար՝ ու դարձիւր քաջատող, — քու վաղեմի Փոլ Մոնթէ» (1) :

1903ի գարնան վերջերս Փարիզ դարձաւ Գրիգոր՝ մեծապէս կազմուրուած Պէյիկթաշլեանի սակայն որ 1904ի ձմեռը դարձեալ հեռանալ փարիզէն : Հոկտակ իր ազգականներուն եւ իր բարեկամներուն թախանձանքին, յամանցաւ ամբողջ ձմեռը Փարիզ անցրելու : Զերմեռանդօրէն յարած էր արուեստին, իրեն կը թուէր թէ անկից բաժնուիլը աւելի ապահովապէս մահուան դիմել պիտի ըլլար : Ուզեց գէթ Քոնսերվատորարին մէջ տարեկան ջննութիւնն անցընել եւ յետոյ մեկնել : Կոնսերվատոր քաջատող-լուծիւնը որ իր վրայ կը տեսնուէր խաբեց ալ զինքը : ատոր մէջ խախտուած էր նաեւ Փոլ Մունէի բարեկամ ու ծանօթ բժիշկ Տրտը Պուրիատէն, որ իրեն ըսած էր թէ կրնայ Փարիզ մնալ, քիչ աշխատելով եւ ինքզինքը կանոնաւորապէս դարմանելով : Քննութիւնը անցուց Քոնսերվատորարին մէջ ներկայացնելով «Յիսուսի» նախանձի սկզբնաւորութեան մեծ տեսարանը Նալօի հետ, եւ հոյակապ յաջողութիւն մը ունեցաւ : Կարգը փոխեց, ու 300 ֆրանքի ձեռքարկ վարչութիւնէն :

Այդ քննութիւնէն անմիջապէս յետոյ, առողջութիւնը սկսաւ զգալաբար տկարանալ : Խիտը, որ ներքնապէս իր խուլ աշխատութիւնը շարունակած է եղել, պայթեցաւ յանկարծ : Փոմեկնեցաւ իսկոյն, ու մնաց հոն ատեն մի քանի ամի կարելութիւն չկար ազատուի : Հիւանդութիւնը իր քայքայը դաժանութիւնէն կ'երազէր, եւ Փարիզ դարձնէ քիչ յետոյ՝ մահը եկաւ վերնջապէս փակել մեր խեղճ բարեկամին ներդաշնակ բերանը որ սահմանուած էր մեծագոյն բանաստեղծներու յղացումները հզօր շունչով մը թարգմանել եւ որ աւաղ, բնու-

(1) Մունէ-Սիւլիի եւ Փոլ Մունէի յուսանկարներուն հետ կը հրատարակենք Գրիգորին երկու յուսանկարները, մին 1903ին քաշուած, միւսը 1903ին Նիդրպոստ հիւանդութիւնն ըսկէ յետոյ :

Գրիգոր Կիկլոս (1903)

վայրագ քւ Կարգուց մէջ քմանաճոյքովը ահա
կը դատապարտուէր յաւերժական լուսթեան ։

Այդ մահը՝ անուշ ցաւ պատճառեց իր վար-
պետներուն , Գոմէտի-Փրանսկզի զինքը ճանչ-
ցող զերասաններուն , որոնց ոմանք իր վերջին
օրերուն՝ յաճախ կ'երթային անկողնին մօտ
ժամեր մնալ , իր հուսկ տառապանքին վայր-
կեանները մեղմացնելու համար ։ Բարեբախտա-
բար իրեն խնայուեցաւ իր վիճակին ծանրուղ
թեանը դիտակցութիւնն ունենալու դասնու-
թիւնը , մինչևս վերջին րոպէն՝ բուժուելու
յոյսովը լեցուն էր , եւ իր ապագայի ծրագիր-
ներով օրօրուելով էր որ նուաղեցաւ ։

Իր թաղումը հզաւ շատ չքեղ ու անունն

յուզմունքով պաշարուած թաղում մը ։ Ներ-
կայ էին օր. Տէլվէր՝ Գոմէտի-Փրանսկզին , Գոմ-
սերվաթուարի աշակերտներէն քառասուն հա-
զիի շափ , եւ Փարիզի հայ դպրութեն շատ մը
անձեր . զազազը կը պնէին բազմաթիւ ծաղ-
կեփունջեր՝ հանգուցեալին անդրանիկ եղբօր
պ. Արտաշէս Կիւլպէկեանին , Կիւլպէկեան ըն-
տանիքին , օր Տէլվէրի , պ. Կրեթիյեայի , Տ. Վր-
տամչապուն քահանայի , այս տողերը գրողին
կողմէ , եւն . Գոմսերվաթուարի աշակերտները
բերած էին արծաթազօծ դափնի մը իրենց ող-
բացեալ ընկերոջ դապաղը դարդարելու ։ Փա-
րիզի հայ երիտասարդութիւնը , նախաձեռնու-
թեամբ եւ ջանքերով Պ. Մխաթ Տէր-Միքայէլ-

եանի (որուն անձնութիւնը անպակաս է ամէն ազնիւ ճիգերու համար) նուիրած էր մեծ ու զեղեցիկ ծաղկեպսակ մը, Բայց արացունքները որ թափուեցան այդ դադաղին վրայ՝ աւելի բազմաթիւ էին քան այն բոլոր ծաղկները որ զայն կը պատէին: Փոյլ Մունեի իր ծանրապէս հիւանդ աղջկան մօտ վացած՝ էթըրթաւ, չէր կրցած զաւ յուղարկաւորութեան Մունե-Սիւլիէ, թէ՛ Գրիգորին մահուընէն եւ թէ՛ իր եղբոր աղջկան հիւանդութենէն սաստիկ յուզուած, անկողինը մնացած էր այդ օրը՝ անկարող դուրս ելլելու:

Մոնփարնասի գերեզմանատուն մէջ թաղուեցաւ Գրիգորը: Իր Գոնսերվաթուարի բոլոր ընկերները, եւ զինքը սիրող հայ բարեկամները ընկերացան ունոր մարմնոյն՝ մինչեւ եղբւր փոսին ուր ինուցին զայն իր յաւերժական թուընը քանաւորու:

Գրիգորին ֆրանսացի բարեկամները խնդրեցին պ. Արտաշէս Կիւլպէկեանէն որ Թոյլ տայ իրենց՝ Գրիգորին գերեզմանին վրայ մահաբաձան մը կանգնելու, իբր յիշատակ մը իրենց սիրոյն եւ իրենց ցաւին: պ. Կիւլպէկեան, որ իր եղբորը մարմնոյն համար հող մը գնած էր իբր մշտական հանգստավայր եւ ինքն իսկ մըտադիր էր այդ բանն ընել իր եւ Կիւլպէկեան ընտանիքին կողմէն, տեղի տուաւ իր եղբոր օտարազգի բարեկամներուն այդ ազնիւ փափաքին առկա, նկատելով որ անոնց այդ աննչին իրազանացումը մեր ամբողջ քեզին համար պատուաբեր ու արտայարժ արտայայտութիւն մըն էր՝ զոր աննշար էր մերժել:

Մունե Սիւլիէ մտադիր է այդ մահաբաձանին վրայ զեռեղիւ իր ձեռքով իսկ քանդակուած մետալոն մը Գրիգորին գէմըը ներկայացնող:

ԱՐՏԱԿ ՁՈՊԱՆԵԱՆ

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ

ԲԵՐԹՈՒԱՄՆԵՐՆ ՌԻ ՃԱՌԵՐԸ

Լաօս տեսաւ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի գերթուածներն ու նաեւրը պարունակող կտորը բանաստեղծին կենդանագրով ու ստորագրութեան «Փառ-օրմիլէ»-ով, գրաբար կտորներուն աշխարհաբար թարգմանութեամբ եւ զերթուածներն ու նաեւրը լուսարանող բազմաթիւ նոթերով:

Պէշիկթաշլեանի կենսագրութիւնը պարունակող կտորը լոյս պիտի տեսնէ յառաջիկայ մէկու:

Այստեղ կ'արտատպենք կտորին լաւագոյն կտորներէն երկուքը, «Հայ քաղաքին» եւ «Մերձի մահ գրուած»։ Առաջինը մին է այն չորս երգերէն զոր Պէշիկթաշլեան գրած է Ձէյթունի 1862ի ապստամբութենէն ներշնչուելով, առաջին տպագրութեան մէջ որ Պոլիս կտտարուած է 1870ին, այս զերթուածին քանի մը տողերը (7րդ, 8րդ, 51րդ, 52րդ, տողերը) շնչուած են եւ քանի մը բառերը փոխուած («այնտեղի» փոխանակ «Ձէյթունի», «խուժան» փոխանակ «Թուրքան», «Հայրերոյն» փոխանակ «Ձէյթունցիին»):

Ձեռք անցնելով բանաստեղծին ձեռագրին վրայէն կատարուած հին ընթերցանութիւն մը, ուղեցիցիք այդ փոփոխութիւններն ու լրացումները պակասները: Մրկորող զերթուածը Պէշիկթաշլեանի վերջին օրերուն մէջ գրուած եղերերէ մըն է, իր ներքին գգաղը կեանքին ամբողջ խորունկ տրամութեամբը տողերուն, ձեւի զմայլելի վեհութեամբ ու նրբութեամբ արտայայտուած:

ՀԱՅ ԳԱՋՈՒՀԻՆ

Այն ո'ւր կ'երթայ զըւարթազիւմ

եւ սուրբայով լերանց վըրան

Փափուի թեթեւ ոտքին ի ձեմ,

Ուսից վըրայ հերքըն ծեփան:

Արդեօք չգնաղ եկա՞ւ դարուն,

Կամ... և ետքս հետ թ. անու,